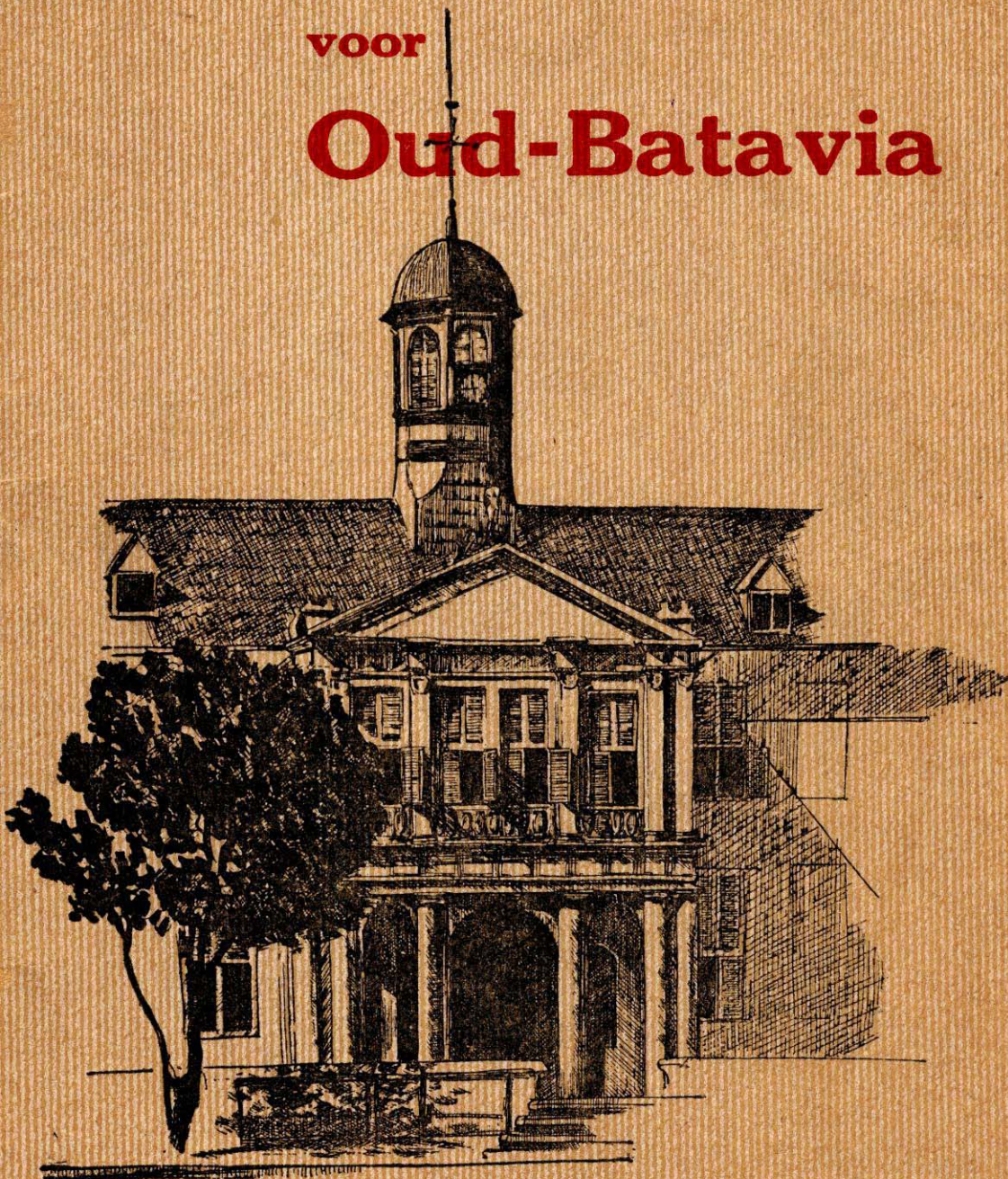

Excursiegids

voor

Oud-Batavia

oud Batavia

EXCURSIEGIDS

VOOR

OUD-BATAVIA

WOORD VOORAF.

Onder de vele nieuwelingen, die tegenwoordig uit Nederland in Batavia komen, blijkt een verheugende belangstelling te bestaan voor de geschiedenis van onze stad.

Voor hen die Oud-Batavia willen leren kennen is echter enige voorlichting nodig. De beste bron is nog altijd het bekende werk van den vroegeren Landsarchivaris Dr. de Haan, Oud Batavia, uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in het jaar 1922.

Voor de meeste leken is dit boek echter te groot en te duur. Daarom werd een korte excursiegids samengesteld, waarvan de gegevens grotendeels aan De Haan zijn ontleend.

De uitgave van deze gids kwam tot stand door de samenwerking van:

De Oudheidkundige Dienst in Nederlands Indië,

De Topographische Dienst

De Dienst Vorming,

Het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van K. en W.

De Algemene Maatschappij voor Jongeren.

Batavia, Mei 1947.

HISTORISCHE INLEIDING.

Komst der Hollanders.

Aan de mond van de Tjiliwoeng lag oudtijds de stad Soenda Kalapa, de haven van het laatste Hindoe-Javaanse rijkje Padjadjaran, waarvan in Buitenzorg nog de resten van de kraton-wal te zien zijn.

In 1522 kwam hier de Portugees Enrique Leme van Malakka, die een verdrag sloot met de vorst en een gedenksteen of „Padrao” oprichtte in wat later werd de Prinsenstraat hoek Groenestraat. Deze steen bevindt zich thans in het Museum Koningsplein. Een nederzetting hebben de Portugezen hier nooit gehad.

Vijf jaar later, 1527, werd Soenda Kalapa veroverd door de Bantamsche Mohammedanen. De naam werd veranderd in Djajakerta of Soerakarta. Er kwam een Bantamsche stadhouder en de handel sluimerde in.

De „Dalem” van de stadhouder (later in de tijd van Coen meestal „Coning” genoemd) lag op de linkeroever van de Tjiliwoeng, benoorden het begin der latere Utrechtschestraat.

13 November 1596 ankerden de Hollandse schepen „Mauritius”, „Hollandia” en „Duyfken” voor Jacatra. De bemanning kreeg kort en oppervlakkig contact met de „Coning”.

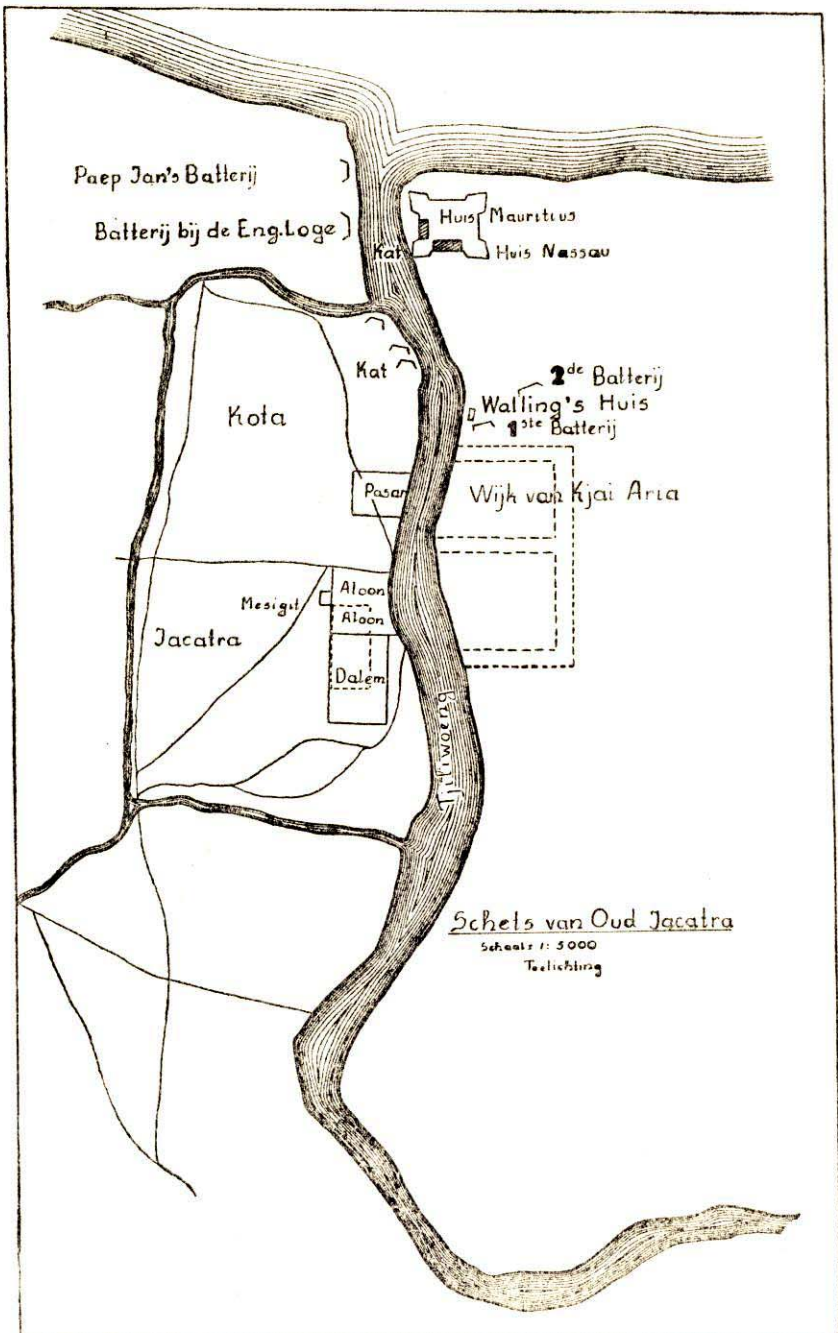
In de volgende jaren deden de Hollandse vloten Jacatra zo nu en dan aan om proviand en arak in te slaan.

Spoedig na de oprichting van de Verenigde Oost Indische Compagnie werd de behoefte gevoeld aan een „rendez-vous” of hoofdkantoor. Bantam was daarvoor minder geschikt omdat de vorst er resideerde.

In 1609 werd Pieter Both benoemd tot eerste Gouverneur-Generaal en hem werd instructie gegeven aan de Coning van Jacatra vergunning te vragen tot het bouwen van een fort als rendez-vous van „de gansche Indische navigatie”. Echter werd toen ook nog gedacht over vestiging elders. Reeds in 1617 werd bij voorbaat voor het rendez-vous te Jacatra de naam „Batavia” door het opperbestuur vastgesteld, om de onderneming te stellen buiten de onderlinge strijd en naijver van de zeven gewesten, die zich tot een Republiek hadden verbonden.

In November 1610 sloot l'Hermite, President van de Hollandse factorij te Bantam, een contract met de Coning van Jacatra. In Januari 1611 werd dit door de Gouverneur-Generaal Pieter Both bevestigd. De Hollanders

Kaart 1

Schets van de eerste vestiging aan de monding van de Tjiliwoeng (1618).

Gestippeld: op de linkeroever de latere Engelse loge, op de rechteroever de latere Tijgersgracht met dwarsgrachten.

kregen voor 12 realen recht van vrije handel en bovendien een terrein in het Chinese kwartier (aan de oostzijde van de rivier) om daarop naar believen te timmeren of stenen huizen te bouwen.

Het fort te Jacatra. (Zie kaart 1).

Hetzelfde jaar werd begonnen met de bouw van het stenen pakhuis „Nassau”, 50 bij 18 schreden groot, loodrecht op de rivier. In 1617 werd daarbij gebouwd het huis Mauritius, haaks op het huis Nassau, en dus evenwijdig aan de rivier, dicht langs de oever. In 1618 werd op het eiland Onrust een werf gesticht met een hospitaal, onder bescherming van een batterij.

Intussen hadden de Engelsen in 1615 het recht verkregen, een loge te bouwen aan de linkeroever van de Tjiliwoeng, dus tegenover de vestiging van de **Hollanders**.

In 1613 was inmiddels de Opperkoopman Jan Pieterszoon Coen tot boekhouder-generaal en directeur-generaal van de kantoren te Bantam en Jacatra benoemd. In 1618 werd hij Gouverneur-Generaal.

De **Hollanders** hadden in die jaren veel moeite om zich te handhaven tegen de Jacatranen, de Bantammers en de Engelsen. Zij mochten geen fort bouwen, maar versterkten de beide „huizen”. Op de hoek, waar deze bij elkander kwamen werd een zogenaamde „kat” gebouwd, een soort bastion met geschutopstelling, en het geheel werd omgeven door een „pajer” of wal, aanvankelijk van hout en aarde.

De 14de December 1618 opende de Engelse Admiraal Dale de vijandelijkheden door voor Bantam een Hollandsch schip te nemen, waarna hij opzeilde naar Jacatra. Tegelijk kwam de Hollandse vloot van Onrust.

De 2de Januari 1619 had een onbeslist gevecht plaats tussen de Hollandse en de Engelse vloot. Daarna liet Coen het fortje achter onder commando van Pieter van den Broecke en zeilde hij naar de Molukken om hulp te halen.

Het fort werd door Van den Broecke slap verdedigd, doch gelukkig door de Engelsen en Jacatranen ook met weinig energie aangevallen. Reeds 14 Januari 1619 begon men te onderhandelen. De onderhandelingen waren verward en duurden lang.

Stad van J. P. Coen. (Zie kaart 2).

Toen Coen 28 Mei uit de Molukken terugkwam vond hij het fort dan ook nog in Hollandse handen.

Die zelfde dag werd door Coen en Reael met een raad van vier personen, liggende met de vloot voor Jacatra, definitief besloten, met geweld zich meester te maken van de stad „omme vrije jurisdictie ende possessie op de gegeven

actie te becomen" en daar het rendez-vous te begrijpen „alsoo deze plaetse bequaem geoordeelt wort ende nieuwers geen sonder oorloge soude connen begrepen werden" — alles vlak en vierkant tegen de orders uit Holland.

30 Mei 1619 werd de stad aangevallen, veroverd en verwoest. Onmiddellijk daarna ging Coen naar Bantam waar hij met dreigementen de Hollanders wist te bevrijden. Daarop joeg men de Engelsen na, die achtereenvolgens zeven schepen verloren en bijna geheel werden weggeboend.

In het verslag dat Coen naar Holland schreef komt de bekende zinsnede voor „Siet en considereert doch wat een goede corragie vermacht!"

Coen had thans in principe zijn doel bereikt, namelijk om een terrein te verkrijgen dat door „conquest" onder souvereiniteit van de Staten-Generaal stond. Als wapen voor Batavia werd 15 Augustus 1620 aangenomen „een swaert van azur in een orange schilt, steeckende met de poincte deur een laurieren crans van couleur bruijn en groen".

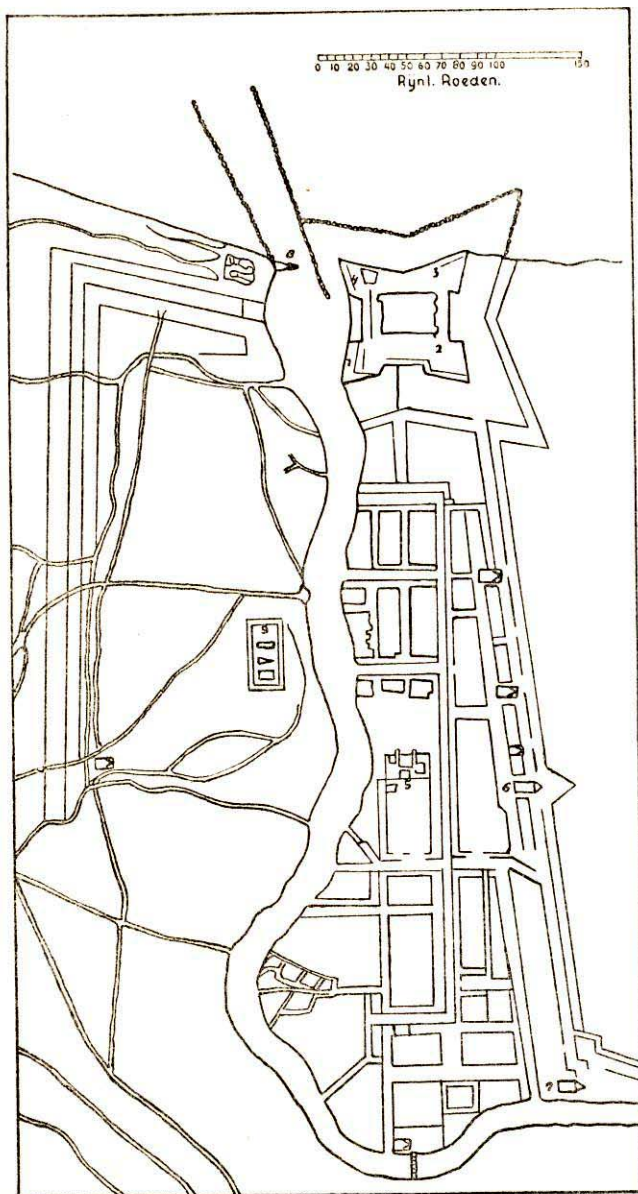
28 Maart 1620 benoemde Coen een zekere Jan Steijns van Antwerpen tot Baljuw, dat is Officier van Justitie en Hoofd der Politie over het gehele voormalige „Coninckrijck Jacatra", waarvan de grenzen in strijd met alle historie aldus werden bepaald: West: Bantam, Oost: Cheribon, Noord: de eilanden, Zuid: de zee. Doel was vooral om de Engelsen onmogelijk te maken, binnen dit gebied gezag, rechtspraak of politie uit te oefenen.

Dadelijk na de verovering van Jacatra begon Coen met de bouw van Batavia.

In plaats van het oude fort Jacatra stichtte hij het nieuwe kasteel. Het zou ongeveer drie maal zo lang en drie maal zo breed worden als het oude, en de westelijke muur kwam te liggen tegen de oostelijke muur van dit laatste, dat dus als het ware een puist op de wang van het nieuwe kasteel vormde. In vorm kwam het nieuwe kasteel met het oude fort overeen. Het was vierkant, met op de vier hoeken uitspringende bastions (Parel, Diamant, Saphir en Robijn). De muren tussen de bastions heetten technisch „gordijn" (courtine). In het midden van het zuidelijke gordijn was de landpoort, in het noordelijke gordijn kwam later de waterpoort. Toen ter tijde spoelde de ondiepe zee nog tot aan de noorder bastions en gordijn. Later is daar anderhalve kilometer land aangeslibd. De muren en bastions werden aanvankelijk van aarde en hout gebouwd doch zo spoedig mogelijk vervangen door metselwerk van karangsteen (koraalsteen).

Om het kasteel werd een gracht gegraven die aan de westzijde uitmondde in de Kali Tjiliwoeng of Kali Besar, aan de noordzijde in zee, en die bij de landpoort overbrugd werd. In het kasteel verrezen geleidelijk aan het paleis voor de Gouverneur-Generaal, woningen voor andere hoge compagniesdienaren, een kerkje en andere gebouwen. Maar daar gingen heel wat jaren mede

BATAVIA IN 1628.

LEGENDA

1. Diamant (steen)
2. Robyn. (steen)
3. Saphier (aarde en hout).
4. Parel (aarde en hout).
5. Stadhuis.
6. Gelderland (steen).
7. Holland (steen).
8. Tolhuis en boom.
9. Engelsch huis.

heen. Coen zelf heeft het er, ook wat zijn woning betrof, nog zeer weinig weelderig gehad.

Al dadelijk vormde zich aan de landzijde van het kasteel een kleine nederzetting van de „burgerij”. Coen is van meet af aan voorstander geweest van Europese „colonisatie”. Reeds in 1614 had hij aangedrongen op het „planten van huijsgesinnen” te Jacatra. Na de verovering verleende hij vele vrijbrieven aan personen, wier verband bij de compagnie was afgelopen, kocht slavinnen op en schreef herhaaldelijk naar Holland over de uitzending van weesjongens en vooral weesmeisjes, die in het vreemde land zouden opgroeien, zich daar thuis voelen, later onderling trouwen en er zouden blijven. Intussen heeft Coen bij de uitvoering van dit plan veel teleurstelling onderhouden, zodat hij in 1622 naar Holland moest schrijven: „Tot noch toe siet men hier weinich, die niet met de vrijheijt in beesten veraderen”.

Om deze nieuw te vormen burgerij woning te verschaffen ontwierp Coen al dadelijk een stad ten zuiden van het kasteel. Volgens zijn plan werd een gracht in rechte lijn naar de Tjiliwoeng gegraven, in een richting iets oostelijker dan Zuid. Het terrein voor de stad werd dus afgesloten in het Noorden door het kasteel, in het Oosten door genoemde wal, in het Zuiden en Westen door de rivier. De wal werd versterkt met bastions en een blokhuis „Holland” aan het zuidelijke einde, terwijl enkele poorten en bruggen de stad met de buitenwereld verbonden.

De stad was echt Hollands gedacht, met rechte straten en verscheidene grachten. De Tijgersgracht liep in de lengte, dus in de richting Noord-Zuid; dwars daarop werden gegraven de Steenhouwersgracht (later Amsterdamse gracht genoemd), iets zuidelijker de Groenegracht, en weer wat zuidelijker de Leeuwengracht, meer bekend als Leeuwinnegracht (tegenwoordig Utrechtsestraat). Deze dwarsgrachten verbonden dus de Tijgersgracht met de Kali besar.

Wanneer men in die tijd het kasteel verliet door de landpoort kwam men eerst over de brug van de kasteelsgracht, dan stak men het kasteelvoorplein over en vond men een straat voor zich, de Prinsenstraat, die naar het Zuiden liep en uitmondde op het stadhuisplein, recht tegenover het stadhuis.

Duidelijk te zien is deze situatie op het kaartje van 1628, het jaar van de belegering van de stad door de troepen van Mataram. (Kaart 2).

Een tweede voorstelling van dit eerste stadium van de stadsbouw geeft de merkwaardige kaart in olieverf, waarvan een copie hangt in het Museum op het Koningsplein. Deze kaart stelt de stad voor in het jaar 1627, het jaar waarin Coen terugkeerde als Gouverneur-Generaal, na in 1623 naar Nederland te zijn vertrokken.

Op het kaartje van 1628 zien wij reeds in de noordwesthoek een gracht

geprojecteerd en ten dele gegraven, bedoeld als een uitbreiding van de stad aan de westzijde (dus de linkerkant) van de Kali Besar.

Jacques Specx. (Zie kaart 3).

In 1629 stierf Coen. Hij werd begraven in het stadhuis, omdat de toen reeds ontworpen „Hollandse Kerk” nog niet klaar was. Zijn opvolger was Jacques Specx, onder wiens bestuur een belangrijke uitbreiding van de stad tot stand kwam. Bij zijn aftreden gaven de Chinezen hem een penning met aan de éne kant een zeer duidelijke plattegrond van de stad. Het is mogelijk dat deze kaart iets op de gebeurtenissen vooruit liep, en dat enkele ontwerpen van Specx hier als reeds voltooid zijn afgebeeld, maar in zijn geheel geeft het kaartje zeker een goed beeld van de stad. De volgende veranderingen vallen op:

In de eerste plaats ziet men de Kali Besar niet meer als een kronkelende rivier, maar als een nette, rechte gracht door de stad lopen.

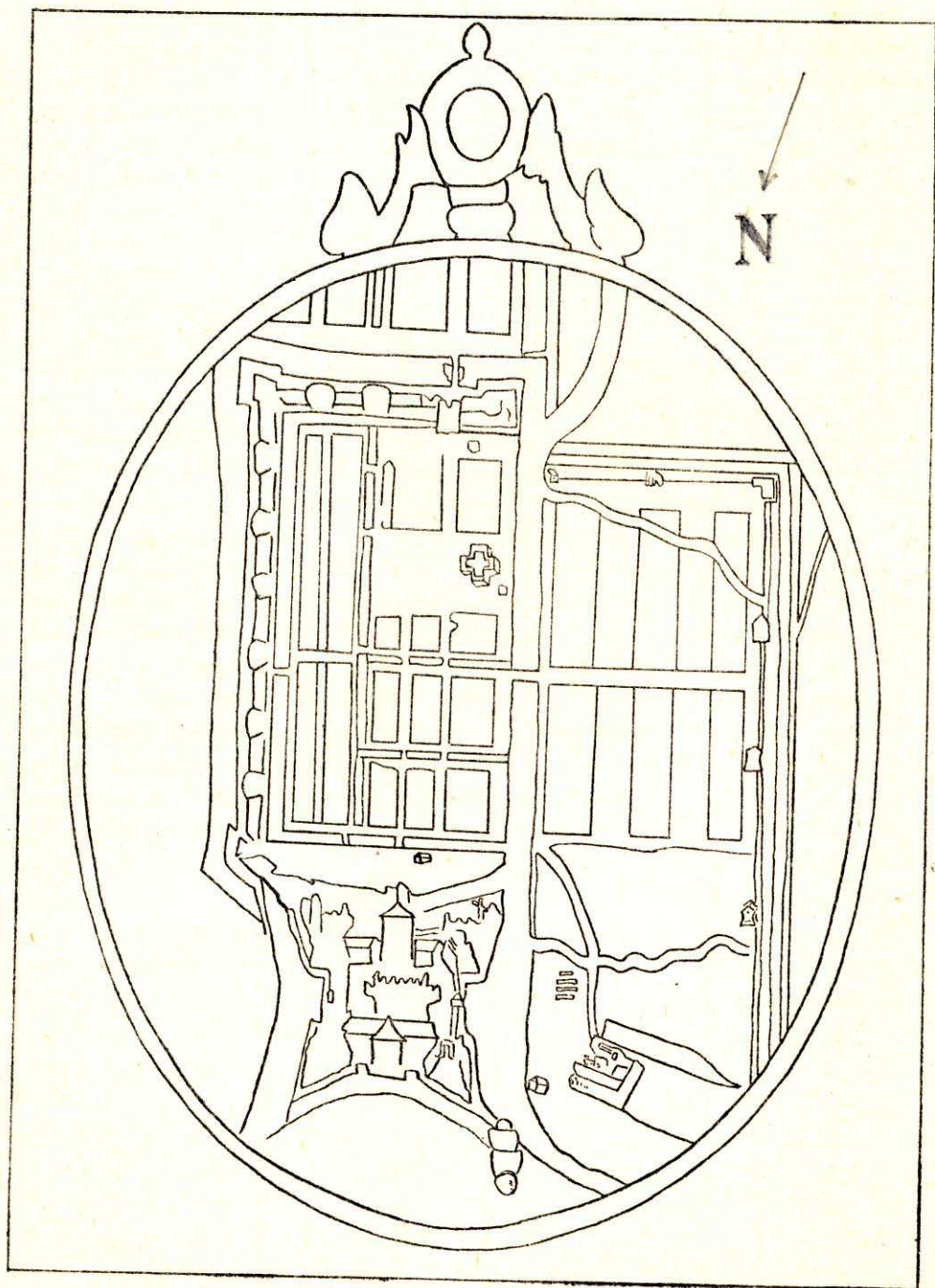
In de tweede plaats is de oostelijke, oude stad breder en korter geworden. De wal die Coen had ontworpen en die van het kasteel iets schuin naar het Zuiden liep tot aan de kali is vervangen door een muur, die iets ten Oosten van het kasteel begint, daarmede door een schuin lopend gedeelte verbonden is en dan recht naar het Zuiden gaat. Die muur loopt dan echter niet meer door tot aan de bocht van de grote rivier, maar buigt vóór dien haaks naar het Westen om, langs de tegenwoordige gebouwen van het station Batavia en de Javase Bank. De oostelijke stad had dus de vorm van een regelmatige rechthoek gekregen. Langs de oost- en zuidkanten van die rechthoek zien wij een stadsmuur afgebeeld met bastions. Om die muur loopt de stadsbuitengracht die zich in het Noorden verbindt met de kasteelsgracht, in het Zuidwesten met de Kali besar. Binnen de muur loopt een stadsbinnengracht.

In de derde plaats zien wij dat aan de westzijde van de gekanaliseerde Kali besar een kleiner, eveneens rechthoekig stadsgedeelte is geprojecteerd, afgesloten door een gracht met een muur of wal en enkele kleine versterkingen. In dit nieuwe, westelijke stadsgedeelte zijn nog geen gebouwen afgebeeld, wel tuinen. Afgebouwd werd dit stadsdeel grotendeels onder Gouverneur-Generaal Antonie van Diemen (1636—1645).

Kaart van 1650. (Niet gereproduceerd).

Hoe de stad volgens dit plan werd voltooid toont ons de kaart uitgegeven te Amsterdam door Clemendt de Ionghe in 1650. Een reproductie van deze kaart is opgenomen in De Haan, Oud Batavia. Het valt ook voor deze kaart te betwijfelen of zij in alle opzichten betrouwbaar is, maar voor een algemeen overzicht is zij zeker voldoende.

BATAVIA IN 1632.

Kaart 3

Duidelijk is hier te onderscheiden de verdeling van de stad in vierën, namelijk het kasteel, de oostelijke stad, de westelijke stad en eindelijk de voorstad ten zuiden van de oostelijke stad, gelegen buiten de stadsmuur en gracht. Verder valt het op, hoe de Hollanders hun ideaal hebben nagestreefd om een echt-Hollands stadje te bouwen in de tropen met vele, elkander rechthoekig kruisende grachten, op regelmatige afstanden overbrugd.

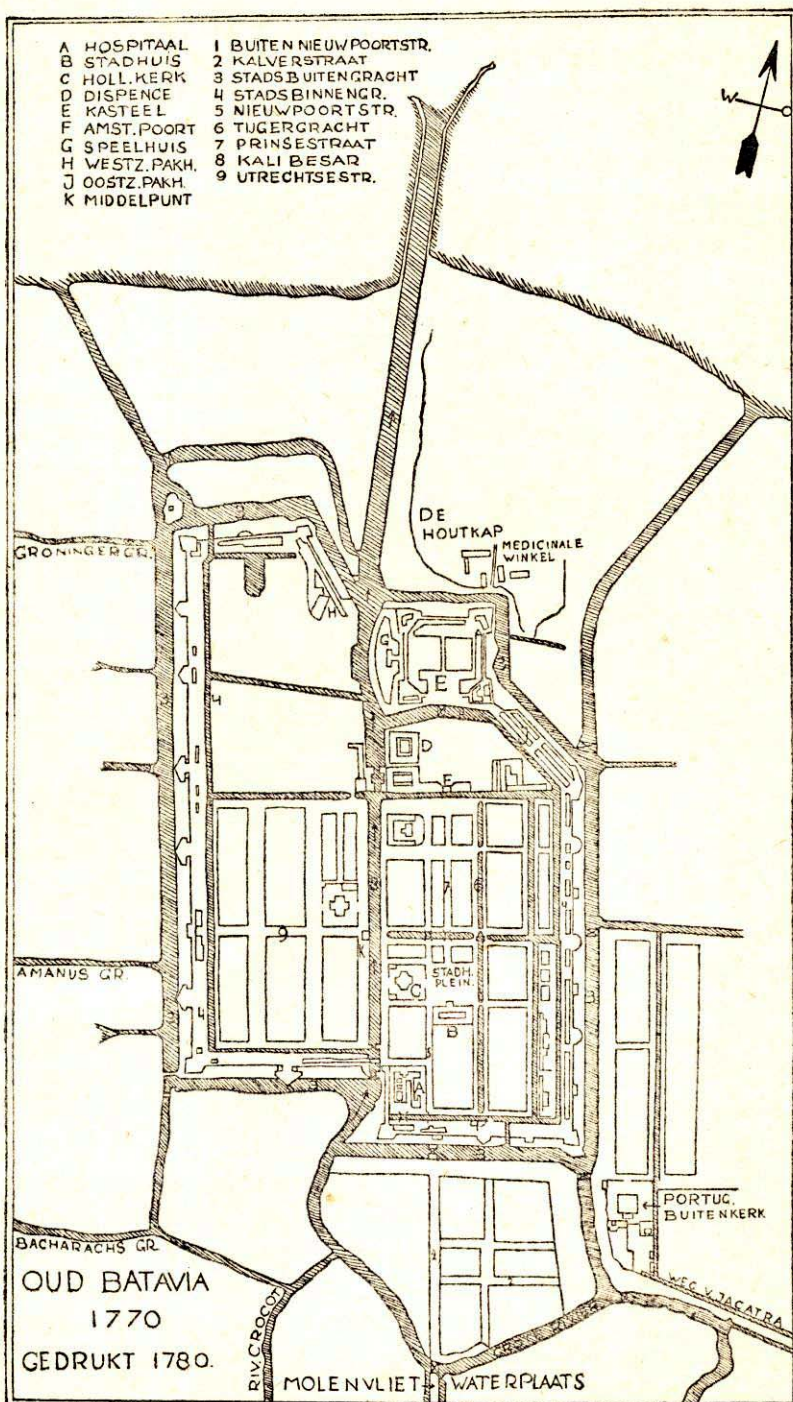
Uitbreiding in de 18de eeuw.

In de tweede helft van de zeventiende-, en de eerste helft van de achttiende eeuw namen welvaart, weelde en veiligheid toe. Evenals in Holland kwam toen ook hier de drang naar buiten, uit de steden. De Gouverneurs-Generaal en andere hoge compagniesdienaren en de rijke burgers voelden de neiging om althans hun vrijen tijd buiten de benauwde, in haar muren beklemd stad door te brengen. Zij kochten in de omtrek tuinen; om hier ook het weekeinde te kunnen doorbrengen bouwden zij daarin huisjes, aanvankelijk klein, van hout en bamboe, later groter en van steen. Ten slotte gingen zij er permanent wonen, en zo ontstonden geleidelijk aan prachtige landhuizen, naar het voorbeeld van de Hollandse buitens langs de Vecht. Deze landhuizen verrezen in hoofdzaak langs de Jacatraweg en langs het Molenvliet. De Jacatraweg liep van de zuidoosthoek der stad naar het Oosten en was genoemd niet naar de oude stad Jacatra maar naar een later aan die weg gebouwd, klein fortje. Een weinig zuidelijk van de weg kronkelde de rivier. Tussen die beide lagen de landhuizen, in Hollandse stijl gebouwd, met aan de weg monumentale hekken in barok-stijl, en achter de huizen fraaie tuinen, met aan de rivier badhuisjes en aanlegsteigertjes. De bewoners hadden de gewoonte elkander bezoeken te brengen per „orembaai”; dat waren bootjes, door slaven gepagaaid.

Van de landhuizen langs het Molenvliet is nog wel een en ander over. Verdwenen zijn echter de landhuizen langs de Jacatraweg; ook die, welke langs de kust hebben gestaan ten Oosten van de stad, maar de naam Slingerland herinnert er nog aan.

Van de grootste uitbreiding der stad in de achttiende eeuw geeft een mooi beeld de kaart, voorkomende in het boek „Batavia in deszelfs gelegenheid”. (Zie kaart 4).

De kaart is gemaakt op last van de Gouverneur-Generaal Petrus Albertus van der Parra (1761—1775) en een reproductie werd opgenomen in De Haan, Oud Batavia. De kaart wordt meestal genoemd „de kaart van Van der Parra” en is voor ons van zoveel belang omdat de daarop afgebeelde toestand nog voor een groot deel terug te vinden is in de tegenwoordige stadsplatte-

grond. Wie Oud Batavia nader wil bestuderen zal goed doen op zijn tochten deze kaart en een moderne plattegrond mee te nemen.

Aan het einde van de achttiende eeuw had de oude stad haar hoogtepunt bereikt. Bij de eeuwswisseling begint de algemene verhuizing naar het, iets hoger gelegen en iets gezondere, Weltevreden. De stoot hiertoe werd vooral gegeven door de Gouverneur-Generaal Mr. Herman Willem Daendels (1808—1811). De benedenstad bleef tot op heden handelswijk, maar werd als woonwijk ten dele geheel verlaten, ten dele overgelaten aan de inheemse bevolking, Chinezen en Arabieren. En daarmee kunnen wij dan ons kort overzicht van de geschiedenis der oude stad besluiten.

EXCURSIE NAAR HET NOORDEN.

Wie tegenwoordig een excursie gaat maken naar Oud Batavia zal meestal beginnen bij Hotel des Indes, dus bij het zuidelijke eind van Molenvliet en dan langs die vaart naar het Noorden rijden. Hij zal dus in het algemeen de stadsgedeelten zien in de volgorde van nieuw naar oud, om ten slotte terecht te komen op het terrein waar de oudste Hollandse nederzetting, het huis Nassau in 1611 werd gebouwd.

Wij zullen thans de voornaamste bijzonderheden opsommen in de volgorde waarin men ze bij een excursie kan aantreffen. Wij zullen daarbij zeer kort moeten zijn en veel stilzwijgend moeten voorbijgaan. Toch zal het nog heel wat tijd nemen om alles te bekijken wat hier wordt genoemd.

Hotel des Indes.

Wij beginnen dus het Molenvliet op te rijden van Hotel des Indes. Het hoofdgebouw zelf is ontstaan uit een groot negentiende eeuws woonhuis en het zogenaamde „receptiepaviljoen” naast het hoofdgebouw is een van de fraaiste voorbeelden van een woonhuis uit die tijd.

Het Molenvliet werd gegraven in 1648 door den Kapitein-Chinees voor het vervoer van vlotten naar de stad.

Huis Weyerman.

Het is langs Molenvliet éénrichtingsverkeer; wij houden dus de westzijde en komen dan al dadelijk aan een ouder huis, het mooie woonhuis nr. 13, gebouwd kort vóór 1761 en lange tijd eigendom geweest van den Oud-Commandeur van Malabar Godefredus Weyerman en diens familie. Er is nogal wat aan het huis verbouwd, maar het oude, hoge hek, het enige in zijn soort dat nog overgebleven is, werd bij de aanleg van de tram gelukkig niet afgebroken doch een stukje achteruit gezet. Op het voorerf was langen

tijd nog een badhuisje, dat zijn water door een leiding uit het Molenvliet kreeg. Deze onhygienische manier van baden was nog tot in de negentiende eeuw voor Europeanen gebruikelijk.

Weeskamer.

Aan de overkant zagen wij in het voorbijgaan het gebouw van de Weeskamer, vroeger het landhuis Berendrecht, en verderop de in goede staat bewaarde missigit (moskee) uit het jaar 1785.

Kroekoet.

Zelf rijden wij aan de westzijde langs de ingang van een dwarsstraat, Kroekoet, waar een grote missigit staat en waar thans de vele Padangers wonen die vooral handel drijven in oudheden, weefsels enz.

Landsarchief.

En dan komen wij, nog wat verder naar het Noorden, aan het mooiste nog bewaarde achttiende eeuwse landhuis, namelijk het Landsarchief. Het werd gebouwd door Reinier de Klerk (Gouverneur-Generaal 1777—1780). Hij kocht de grond in 1755, breidde zijn bezit langzamerhand door aankoop uit en begon waarschijnlijk terstond met de bouw van het huis. Het hoofdgebouw is in echt-Hollandse stijl gebouwd, zeven ramen breed, met een verdieping. Van binnen ingedeeld in grote, hoge hallen en kamers. Links en rechts ruime paviljoens met daarachter lange bijgebouwen, de laatste weer met verdieping. De bijgebouwen dienden als slavenverblijven en voorraadkamers, en zijn thans in gebruik als magazijnen voor de archiefstukken.

Speelzaal — Kircher.

Aan de overkant van het Molenvliet staat, midden in een machine-fabriek, een zaal die uit dezelfde tijd dateert. Zij is waarschijnlijk gebouwd door G. F. Kircher, die in 1756 het perceel kocht en ritmeester der burger-cavallerie was. Dergelijke „speelhuisjes” werden destijds dikwijls bij de landhuizen gebouwd om als feestzaal te dienen. Er waren er zeer grote (bij voorbeeld bij het landhuis Weltevreden) en ook kleine. Sommige waren aan vier zijden open, anderen, zoals dit, gesloten. Tegen de speelzaal aan ziet men aan de straatzijde een koepelvormige, waarschijnlijk wat latere, uitbouw. Dit was wederom een badhuisje, door een leiding verbonden met het Molenvliet.

Chinese huizen.

Rijden wij verder dan komen wij langs een paar monumentale Chinese huizen, te weten de Chinese Kamer van Koophandel en de woning van de

Majoor-Chinees. En zo bereiken wij het punt waar het water van het Molenvliet haaks ombuigt naar het Oosten om via een sluisje zich te verenigen met de Tjiliwoeng.

Rechts zien wij het Gouvernements Pandhuis en links vinden wij een smal dwarsstraatje, genaamd Gang Torong. Torong is de verbastering van Toren. Aan het eind van dit straatje, dat in de achttiende eeuw de oprijlaan van een fraaie tuin was, stond namelijk de „Toren van Mohr”.

Toren van Mohr.

Ds. J. M. Mohr was in 1716 te Eppingen bij Heidelberg geboren, trouwde in 1752 een schatrijke weduwe, nam zijn emeritaat en wijdde zich aan de astronomie. Hij kocht in 1764 een tuin aan het Molenvliet, en bouwde hierin een observatorium, een mooi gebouw, zes verdiepingen hoog en van uitstekende instrumenten voorzien. Het doel van deze grootse onderneming was speciaal de observatie van de overgang van Venus over de zon die in 1769 zou plaats hebben. Helaas is er van de toren niets meer over, behalve een paar goede tekeningen door Rach.

Grote Klenteng.

Als wij tijd hebben kunnen wij even de grote Chinese tempel („Klenteng”) gaan zien die vlak achter het terrein van de Toren van Mohr ligt.

Glodok.

Dan wandelen wij terug naar Molenvliet en lopen dat verder af naar het Noorden tot het tegenwoordige Glodokplein. Hier blijven wij even staan om ons te oriënteren. Daartoe grijpen wij terug naar het oude kaartje van Batavia in 1628. Wij staan nu op de plaats waar op dit kaartje de bocht van de rivier bijna de onderrand raakt. Waar wij nu staan was dus toen nog de Kali Tjiliwoeng met de schipbrug en aan de overkant de redoute Brassenburch. Schuins links zien wij nu een brede, drukke straat, Glodok, verderop Pantjoran, waar de vele Chinese eethuizen zijn, bij stadgenoot en vreemdeling beroemd door de pangsit, loempia, kikkerbilletjes enz. Die brede straat is niets anders dan de oude loop van de Tjiliwoeng, die geleidelijk aan werd gedempt. Enkele tientallen jaren geleden liep er door de straat nog een smal watertje, laatste overblijfsel van de rivier. Een beetje ten Oosten van het punt waar wij staan mondde in de Tjiliwoeng uit de gracht, die Coen liet graven van het kasteel naar het Zuiden, ter verdediging van zijn stad aan de Oostzijde.

Kota Tahi.

Dit strategisch belangrijke punt werd beschermd door de redoute Hol-

land. Hieraan is de volgende anecdote verbonden: Toen het leger van Mataram Batavia belegerde in 1628, onder Baoereksa, werd de redoute Holland zwaar aangevallen, doch kloekmoedig verdedigd door Sergeant Hans Made-lijn met 25 man en twee stukjes geschut. Toen kruit en munitie op waren zouden de Hollanders de vijand bestookt hebben met de nog niet geledigde potten uit het soldatenverblijf en daarmee de aanval afgeslagen hebben. Sedert dien heette dit stadsdeel „Kota Tahi” (tahi, of tai = drek). De Buitenkaaimanstraat heet nog heden in de volksmond Gang Tahi.

Waterplaats.

Het noordeinde van het Molenvliet, waar wij thans staan, werd vroeger de „waterplaats” genoemd omdat men hier water ging halen voor de stad. Later is er ook een waterleiding gelegd van hier naar de Buiten Nieuwpoortstraat, die de stad van drinkwater moest voorzien. Al was het water hier iets minder verontreinigd dan in de stad zelf, goed drinkwater was het zeker niet, en mede hieraan is toe te schrijven de schrikbarende sterfte onder de Hollanders uit die tijd. Voorts stonden hier verschillende watermolens, waaraan de vaart zijn naam te danken heeft.

Zuidelijke voorstad.

Als wij ons dan voldoende georiënteerd hebben gaan wij door, recht naar het Noorden, en komen wij in de Buiten Nieuwpoortstraat. Wij doorsnijden nu dus de zogenaamde zuidelijke voorstad, het stadsdeel dat van de stad van Coen afgesneden werd toen Specx de zuidelijke stadsmuur bouwde. Tegenwoordig is deze wijk dichtaan één gebouwd en bevat zij in hoofdzaak kantoren en Chinese winkels, vroeger alleen tuinen en bamboezen woningen. Om redenen van defensie werd het bouwen in steen er liever niet gezien. Tot in het laatst van de achttiende eeuw waren er nog buitenplaatsen. Typisch Hollands zijn de namen van een paar dwarsstraatjes: Koestraat en Kalverstraat.

Zuider-voorrij.

Als wij aan het eind van de Buiten Nieuwpoortstraat komen vinden wij vóór ons een brede dwarsstraat die links de naam Asemka draagt en rechts eerst deel uitmaakt van een ruim plein met aan de Oostzijde het station en aan de Westzijde de Javase Bank. Het is de zogenaamde Zuider-voorrij; een brede, open strook grond die buiten langs de stadgracht liep en het schootsveld voor de stadswal vormde.

Verder naar rechts, dus naar het Oosten voert die straat naar de Jacatra-weg. Blijven wij echter even staan bij het eind van de Buiten Nieuwpoort-

straat. Vóór ons lag vroeger de zuidelijke stadsbuitengracht. Daarachter liep de stadsmuur. Van de Buiten Nieuwpoortstraat gaf de Nieuwe Poort via een ophaalbrug toegang tot de stad.

Binnen — hospitaal.

Wandelen wij nu verder naar het Noorden dan gaan wij dus in onze verbeelding over de ophaalbrug en door de Nieuwpoort. Aan onze linkerhand, waar nu het gebouw van de Javase Bank staat, bevond zich vroeger het Binnenhospitaal, gebouwd tussen 1640 en 1642. De laatste resten van dit gebouw zijn nog niet zo lang geleden opgeruimd ten behoeve van een uitbreiding van de bank.

Voorbij de Javase Bank vinden wij dan de Binnen Nieuwpoortstraat, die vroeger Heerestraat heette en in het verlengde loopt van de Buiten Nieuwpoortstraat. En zo komen wij op het Stadhuisplein.

Stadhuis.

Aan de zuidzijde van het plein ligt het monumentale Stadhuis, later kantoor van de Gouverneur van West-Java geworden. Het is het derde stadhuis van Batavia, maar de beide vorige hebben op dezelfde plaats gelegen.

Coen begon in 1620 met de bouw van een stadhuis op deze plek. Het was een klein, rechthoekig gebouw met een verdieping die als kerk zou dienen. Het schijnt niet te hebben voldaan want reeds in 1626 werd de eerste steen gelegd voor een nieuw stadhuis op dezelfde plaats. In dit nieuwe stadhuis werd Coen in 1629 voorlopig bijgezet.

De beneden verdieping was in 1627 voltooid en in dienst gesteld, tevens als kerk. In 1649 werd er een verdieping op gezet. In 1665 werd het gebouw naar het Westen, dus naar de Nieuwpoortstraat, vergroot. In 1706 werd besloten tot een verbouwing, die echter zeer ingrijpend schijnt te zijn geweest zodat misschien kan worden gesproken van een geheel nieuw gebouw. Deze zaak wacht nog op een nader archaeologisch onderzoek. In 1707 werd de eerste steen gelegd (hetgeen meer op een nieuwbouw dan op verbouwing wijst) en in 1712 was het tegenwoordige gebouw voltooid.

Van binnen vertoont het stadhuis weinig fraais. Boven de ingang is een kamer waar de Schepenen zaten wanneer op het plein doodvonnissen werden voorgelezen en voltrokken. In de beide vleugels waren gevangenissen en wel in de westelijke vleugel de Stads-, Burger- of Vrijmansboeien (met toegang door een poortje in de Nieuwpoortstraat) en in de oostelijke vleugel de Compagniesboeien.

Langs de oostzijde van het Stadhuisplein liep de, thans gedempte, Tij-

gergracht. Tegenwoordig staat daar het gebouw van de Raad van Justitie dat in 1870 werd betrokken.

Hollandse Kerk.

Aan de Westzijde van het plein is een huizenblok dat op zij wordt ingesloten door twee dwarsstraatjes en achter door de Kali besar. Dit is alweer een historisch stukje grond en wij moeten er even bij stilstaan. Het is het terrein geweest van de Hollandse Kerk.

In 1632 werd de eerste paal ingeheid voor deze kerk. In 1634 kon het gebeente van Coen, aanvankelijk in het Stadhuis bijgezet, hierheen worden overgebracht. De bouw duurde echter lang, lag tijden stil en werd eerst door Van Diemen (Gouverneur-Generaal 1636—1645) voltooid. De kerk stond op een gedempte bocht van de kali, hetgeen tot moeilijkheden en verzakking aanleiding gaf. Het grondplan was een zwitsers kruis en bestond dus uit vijf kwadraten, één in het midden en vier er om heen. In het middenvak werden de eerste grafkelders gemetseld in vijf rijen van zeven, en hier werd Coen in 1634 bijgezet.

In 1723 vroeg men uit Holland een orgel aan. Dit kwam pas in 1732 en bleek zó groot te zijn dat men ermede verlegen zat. Aangezien de kerk toch al bouwvallig geworden was tengevolge van de slechte ondergrond besloot men toen maar tot de bouw van een geheel nieuwe kerk. Deze werd in 1736 geopend. Zij stond op dezelfde plaats als de oude en had de vorm van een achthoek. Het dak was koepelvormig. De graven in het middenvak van de oude kerk bleven intact, die in de buitenvakken werden gedeeltelijk opgeruimd en de inhoud in nieuwe graven op het kerkhof bijgezet.

Ook de nieuwe kerk had te lijden door de slechte, moerassige ondergrond. Reeds in 1799 kwamen grote gebreken voor den dag. Onder Daen-dels werd de kerk afgebroken en later zijn er op die plaats willekeurige gebouwen gezet. Niets herinnerde toen meer aan de rustplaats van de stichter van Batavia.

Graf van Coen.

In de jaren vóór de tweede wereldoorlog kwam de vraag van het graf van Coen echter weer ter sprake. Verschillende historici, vooral de toenmalige Landsarchivaris Mr. P. C. Bloys van Treslong Prins begonnen, aanvankelijk op eigen gelegenheid, naar het graf te zoeken. Naar aanleiding van de vondsten van Mr. Prins werd een Regeringscommissie ingesteld die nog niet tot volkomen zekerheid kwam. Daarna werd het onderzoek voortgezet door Dr. K. C. Crucq van de Oudheidkundige Dienst en tenslotte konden het graf zowel als het skelet van Coen met zekerheid worden aangewezen. Het

gebouw werd aangekocht en belangrijk verbouwd. In het midden werd een binnenhof gemaakt waarin de graven van Coen en verschillende andere Gouverneurs-Generaal en hoge Compagniesdienaren liggen. De rest van het gebouw werd ingericht tot het „Museum Oud-Batavia”. In de troebele dagen na de oorlog is het Museum vrijwel leeggeroofd, doch de graven zijn intact gebleven.

Prinsenstraat.

Aan de noordzijde van het Stadhuisplein, recht tegenover de deur van het Stadhuis, begint de Prinsenstraat, die naar het kasteel voerde, en de as van de oude stad vormde. Van de mooie, oude huizen in die straat is helaas bijna niets meer over. Wel is het de moeite waard even een kijkje te nemen in de dwarsstraat halverwege de Prinsenstraat, de gedempte Leeuwinnegracht. Daar staan nog enkele aardige oude huisjes, half Hollands half Chinees van bouworde.

Aan het noordelijke einde van de Prinsenstraat staan wij dan voor de Amsterdamse Poort, en hier moeten wij ons weer even oriënteren. De dwarsstraat vóór de poort is de gedempte Amsterdamse gracht, die de grens vormde tussen het kasteelsgebied en de stad en die in het Oosten aansloot bij de Stadsbinnengracht, in het Westen uitliep in de Kali besar.

Amsterdamse poort.

De tegenwoordige vorm van de Amsterdamse poort moet vrij jong zijn. Tot in het begin van de Japanse bezetting stonden in de beide nissen beelden van Minerva en Mars. Zij zijn intussen verdwenen, hetgeen aan de schoonheid van het geheel geen afbreuk heeft gedaan. In de achttiende eeuw zag de poort er heel anders uit. Zij was dieper, had een verdieping, een koepelvormig dak en een klokketorentje. Links en rechts was zij door twee kwartcirkelvormige muren verbonden met twee grote, hoge kazernes die de zuidelijke afsluiting vormden van het kasteelsvoorplein, dat wij nu betreden.

Kasteels-voorplein.

Dit voorplein werd galgeveld genoemd, omdat hier de executies plaats vonden van compagniesdienaren. Zij vielen onder de jurisdictie van de Raad van Justitie, in tegenstelling met de burgers, die door de Schepenen werden berecht en eventueel gehangen op het Stadhuisplein.

Heilig kanon.

Links achter de poort vinden wij dan het beroemde „Heilig kanon”. Het werd op de Portugezen veroverd bij de val van Malakka in 1641, bleef

in de Compagnies-arsenalen liggen tot ver in de negentiende eeuw, kwam toen op zijn tegenwoordige plaats terecht, en eerst sedert dien is de eigenaardige vruchtbaarheids-cultus ontstaan, waarvoor de vrouwen van Batavia het stuk thans gebruiken.

Dispens.

Eveneens aan de linker- (dus west-) zijde van het plein staat de „Dispens”, het voorraad-magazijn van de Compagnie, voltooid in 1738.

Graanpakhuizen.

Het oosteinde van het thans gedeeltelijk bebouwde voorplein wordt nog steeds begrensd door de oostzijdse Pakhuizen, die thans bij de Genie in gebruik zijn en daardoor in goeden staat bewaard. Het waren de graanpakhuizen van de Compagnie. Reeds in 1633 werd hier een pakhuys gezet. Thans zijn het er vier. In het Noordwestelijkste is een poortje met het jaartal 1752.

De graanpakhuizen lagen tegen het schuine gedeelte van de stadswal dat liep van de zuidoostelijke punt van het kasteel, de punt Robijn, naar het noordelijkste punt van de ooster stadsmuur. Aan de buitenkant van de pakhuizen is de oude stadsmuur met de overdekte walgang nog mooi te zien.

Kasteelsgracht.

De noordzijde van het kasteelsvoorplein of galgeveld werd vroeger begrensd door de toenmaals zeer brede kasteelsgracht. Recht in de lijn Stadhuis — Prinsenstraat — Amsterdamse Poort voerde een brug naar de stadspoort van het kasteel. Die brug bestond gedeeltelijk uit stenen bogen, een deel was voor de verdediging als ophaalbrug uitgevoerd.

Kasteelsterrein.

De kasteelsgracht is in de loop der jaren versmald, het laatste overblijfsel werd niet lang voor de oorlog gedempt, zodat wij thans zonder zichtbare overgang van het kasteelsvoorplein het eigenlijke kasteelsterrein betreden. Helaas is er van het kasteel niets meer over. Zonder enig gevoel voor historie en traditie heeft men wallen, bastions en gebouwen gesloopt om hout en steen te gebruiken bij de bouw van Weltevreden. Slechts enkele meubels en stukken snijwerk, thans bewaard in het Museum op het Koningsplein, geven ons nog een indruk van de pracht en praal waarmede de gebouwen vooral in de achttiende eeuw versierd zijn geweest. Kleine ontgravingen door de Oudheidkundige Dienst konden nog slechts fundamenten van een en ander aan het licht brengen.

Fort Jacatra.

Op het westelijke deel van het kasteelsterrein staat een bosje. Wij wandelen daar doorheen tot wij aan de kali komen en staan daar dan op gewijde grond. Hier toch is de plaats van het oude fortje Jacatra met de huizen Nassau en Mauritius. Later is dit fortje afgebroken en in de achttiende eeuw stond er het „Speelhuis van den Generaal”, waar de Gouverneurs-Generaal zich in hun vrije tijd konden vermaken.

Compagnieswerf.

Aan de overkant zien wij de, nog in vrij goede staat bewaarde, gebouwen van de Compagnies werf. Daarin woonden de scheepsbouwmeesters en werklieden. In zijn oudste vorm had het lange gebouw geen galerijen.

Waterpoort.

Dan gaan wij weer terug naar de rijweg. Het oostelijk deel van het voormalige kasteelsterrein wordt ingenomen door de opslagplaatsen van „Javahout”. De noordkant van deze opslagplaats geeft de ligging aan van de noordelijke muur of gordijn van het kasteel. In de dagen van Coen spoelde de zee nog tot aan de muur en was er nog geen poort. Al dadelijk begon de aanslibbing en op de kaart van Clemendt de Jonghe van 1650 is daar al een vrij brede strook grond aangegeven, waarin men een kanaaltje heeft gegraven dat van de rivier tot midden voor het gordijn loopt. In 1630 was daar de Waterpoort gemaakt. Aan het kanaaltje stond een kraan, die voordien aan de landzijde was geplaatst. Ongeveer op de plaats vóór de waterpoort is het grote scheepsanker gevonden, dat thans voor het Museum op het Koningsplein ligt.

Havenkanaal.

Zetten wij nu onze wandeling naar het Noorden voort dan verlaten wij het oude kasteelsterrein op een plaats die ongeveer de overgang heeft gevormd tussen het noorder gordijn en het noordwestelijke bolwerk, de „punt Parel”. Naar het Noorden ligt dan voor ons het havenkanaal, waar wij aan de oostkant een eindje langs wandelen. Een nieuw ophaalbruggetje ligt over het kanaaltje, zojuist genoemd, waar de kraan aan stond, en dat nu verbonden is met de oostelijke kasteelsgracht, en verderop zich splitst in de oude stadsbuitengracht en het nieuwe Priok-kanaal dat zelf weer ontstaan is uit de oude Antjolese vaart.

Aan onze rechterhand houden wij het terrein, aangeslibd voor de waterpoort, en dat in de compagniestijd de plaats was van de „Houtkap”.

Boom.

In de riviermonding lag hier van ouds een balk of „boom” om de toegang af te sluiten voor schepen zolang zij niet behoorlijk door de douane waren gevisiteerd. Reeds de Coning van Jacatra hief hier tol en had een boom of „batang” in de rivier liggen en vandaar heet de kampong aan de westoever, die buiten de boom lag, „Loearbatang”. Het tolhuis van de Coning heette „pabean” en hieruit ontstond door verbastering de naam „Paap Jans land”. De compagnie had hier natuurlijk ook zijn tolkantoren. Het visitatie- en tolhuis heette de „Kleine Boom”, het kantoor van de Ontvanger met entrepôt de „Grote Boom”. Het laatste lag wat meer stroomopwaarts. Hier werden ook de prauwen gevisiteerd die de goederen verder de stad in brachten.

Stadsherberg.

Nog iets verder naar zee ligt aan het havenkanaal de Stadsherberg, gebouwd in 1849 ten behoeve van pas ontscheepte reizigers die nog geen definitief logies hadden. Door de aanleg van de haven Tandjong Priok is het gebouw overbodig geworden.

Uitkijk.

En nu keren wij op onze schreden terug, gaan weer over het ophaalbruggetje en wandelen dan de brug over die hier niet lang vóór de oorlog over de Kali besar is geslagen. Dadelijk treft ons daar de toren, door heel Batavia bekend als de „Uitkijk”. Een vrij lelijk en vrij jong gebouw, gesticht in de 19de eeuw met het doel om binnenkomende schepen spoedig te kunnen melden, toen er daarvoor nog geen radio was; tevens voor weerkundige waarnemingen.

Cuylenburch.

Aan de voet vindt men echter het echte Oud-Batavia terug in de vorm van het bastion Cuylenburch. Vandaar liep de stadsmuur dan naar het Noordwesten, om bij het bastion Zeeburch naar het Westen om te buigen. Dadelijk voorbij Cuylenburch is een stukje van de stadswal afgebroken maar iets verder is de muur met weergang, schildwachthuisje en de daarachter liggende pakhuizen nog mooi bewaard en ook Zeeburch is nog te zien.

Achter (dus binnen) Cuylenburch lag het zogenaamde „Vierkant”, een oud fortje om de linkeroever van de rivier te dekken. Vandaar leidde een poortje naar buiten en het water was daar overbrugd door de mooie „Vierkantsbrug”, een echt-Hollandse ophaalbrug.

Pasar Ikan.

Als er tijd genoeg is kunnen wij even vóór Zeeburch het water overste-

ken over de nieuwe brug en wij komen dan op Pasar Ikan waar wij de visafslag, het aquarium en het proefstation voor de visserij vinden, benevens een allergezelligste pasar. Wij staan hier dus op het reedsgenoemde Paap Jans land. In de kampong Loearbatang ligt hier een Moskee met heilig graf dat veel bedevaartgangers trekt.

EXCURSIE NAAR HET WESTEN.

Zo hebben wij dan het noordelijkste punt van onze excursie bereikt. Ons resten nu nog twee uitstapjes, één naar het Westen en één naar het Oosten. Eerst naar het Westen.

Hoenderpasarbrug.

Wij gaan weer in de auto zitten en rijden terug, de Amsterdamse poort weer door, en dan slaan wij af naar rechts, het Westen, om uit te komen op Kali besar Oost. Aan het noordelijke einde van de kali lag hier vroeger de „grote boom”. De naam is nog bekend. Voorts treft ons hier een echte Hollandse ophaalbrug, de Hoenderpasarbrug. Niet lang vóór de oorlog was die brug bouwvallig. Hij stond onafgebroken opgeklapt om prauwen door te laten en was dus voor het landverkeer nutteloos, voor het verkeer te water een sta-in-de-weg. De Gemeente wilde de brug dan ook afbreken. De Stichting Oud-Batavia heeft dit weten te voorkomen. Zij heeft met toestemming van de Gemeente de brug geheel gerestaureerd en daarbij het brugdek wat hoger gelegd, zodat de prauwen er onderdoor kunnen.

Wij sturen de auto naar de overkant, gaan zelf te voet over de brug en wandelen langs de Kali besar West. De huizen langs de kali zijn in de 19de en 20ste eeuw helaas vrijwel alle verbouwd of vervangen.

Toko Merah.

Het fraaiste en best bewaarde huis is wel de zogenaamde „Toko Merah”, eigenlijk een combinatie van twee huizen onder één dak. Beide huizen hebben aan Van Imhoff toebehoord (Gouverneur-Generaal 1743—1750). In het noordelijke huis vestigde hij de „Académie de Marine”, een opleidings-school voor zee-officieren. Later waren de huizen eigendom van Philippine Theodora Mossel en haar tweede man Nicolaas Hartingh. Zij was de dochter van Jacob Mossel (Gouverneur-Generaal 1750—1761). In 1786 werden beide huizen aangekocht om voor Heerenlogement te dienen. De deuren, ramen, tegels enz. uit de zijkamer aan de straat van het Noordelijke huis werden in 1901 overgebracht naar het Museum van het Bataviaasch Genootschap en daar gebruikt voor de inrichting van de zogenaamde „compagnieskamer”.

Middelpunt.

Halverwege de kali vinden wij een brede dwarsstraat, de tegenwoordige Utrechtsestraat, de vroegere Leeuwen- of Leeuwinnegracht. Aan de Westkant van de kali, aan het water, werd op dit strategisch belangrijke punt in 1653 een „redoute” (fortje) gebouwd, het „Middelpunt”. Het deed dienst tegen de vijand van buiten maar ook bij opstand in de stad. Onder andere bij de Chinese opstand van 1740.

Utrechtsestraat.

Als wij dan de Utrechtsestraat naar het Westen ingaan komen wij door een aardig, oud stadsdeel. In de Utrechtsestraat staan veel oude huizen, ten dele Chinees, ten dele Hollands.

Roea Malakka.

De eerste dwarsstraat (die dus in de richting Noord-Zuid loopt) is de Roea Malakka, oorspronkelijk Jonkersgracht geheten. Na de verovering van Malakka in 1641 werden de meeste Portugezen van daar weggevoerd, het merendeel naar Negapatnam. Een deel echter, waaronder de oud Gouverneur Don Luiz Martin de Sousa Chichorro met zijn echtgenote Dona Maria de Silva, vertrokken naar Batavia en werden op de Jonkersgracht gehuisvest, die sedert zijn tegenwoordige naam draagt. Aan de Oostzijde, even bezuiden de Utrechtsestraat, vinden wij nog een paar aardige oud-Hollandse huisjes, de nrs. 8 en 10. De Haan heeft nr. 8 geheel opgemeten en getekend. Door de voordeur komen wij in een portaal met ernaast een zijkamer. Wellicht dat die twee vroeger één zijn geweest. Daarachter, over de gehele breedte, de „zaal” met achter de zaal een binnenplaats, evenals in de oude Amsterdamse huizen. Links in de zaal een trap naar de verdieping, met halverwege een bordes. Onder het bordesje geeft een deur toegang naar de kelder, die in de binnenplaats is uitgebouwd en op het bordesje leidt een andere deur naar de „kelderkamer” die boven de kelder ligt. Op de binnenplaats is de put en de achterzijde van de binnenplaats wordt gevormd door een achterhuis, met beneden de „kombuis” en het gemakhuisje, boven een slavenkamer. Een trap voert van de binnenplaats naar het balcon vóór de laatste.

Dat is dus een echt Hollands geheel. De Chinezen in Batavia hebben veelal in dergelijke huisjes gewoond, maar dan naar hun smaak gewijzigd. In de eerste plaats hadden zij aan de straat een smalle voorgalerij. Verder toont de gebogen nokbalk van het dak een typisch Chinees karakter, evenals de dakconstructie van de voorgalerij. Ook de balken onder de „oversteker”, de over de straat uitspringende dakrand, zijn anders aangebracht. Een enkele keer (op Toko tiga) treft men bij die Chinese huisjes in de bovenverdieping nog aan het typische, ronde raam.

Spinhuisgracht.

Als wij de Utrechtsestraat verder doorlopen komen wij aan de volgende dwarsstraat, de Spinhuisgracht, thans helaas gedempt. Aan de westzijde van deze gracht, benoorden de Utrechtsestraat stond het Spinhuis, een tuchthuis voor lichtvaardige vrouwspersonen. Op de kaart van Clement de Jonghe is het duidelijk aangegeven. Het schijnt nogal een groot perceel te zijn geweest. En dat in zulk een klein stadje!

Aan de Westzijde van de Spinhuisgracht, ten Zuiden van de Utrechtsestraat, vinden wij dan weer enkele aardige, oude huisjes (de nrs. 35 — 39). De Stichting Oud-Batavia heeft getracht daar de hand op te leggen, echter

helaas tevergeefs.

Stadsbinnengracht en -buitengracht.

De laatste dwarsstraat van de Utrechtsestraat is de Gang Pendjaring, overblijfsel van de Stadsbinnengracht of Konijnengracht of Pendjaringaan. Als wij de Utrechtsestraat dan uitlopen gaan wij over de plaats waar vroeger de stadswal was met de Utrechtsepoort. Daarbuiten vinden wij nu nog de Stadsbuitengracht.

Ammanusgracht.

Hier gaan wij de brug over en iets ten Zuiden van de brug vinden wij dan een vaart, die loodrecht op de Stadsbuitengracht staat en naar het Westen gaat. Het is de Ammanusgracht, gegraven in het midden van de 17de eeuw door de procureur Johannes Ammanus. De gracht verbond de stadsbuitengracht met de Kali Antjol.

de „Moren”.

Evenwijdig aan de Ammanusgracht loopt, wat zuidelijker, de Bacharachtsgracht. De buurt tussen beide grachten werd in de Compagniestijd groten-deels bewoond door wat men toen de „Moren” noemde, dat wil zeggen de Mohammedaanse „Clingen” of Klingalezen. Mensen dus uit Kalinga, de Coromandelkust ten Noorden van Paliacate. De naam „Kling” werd echter in ruimeren zin veelal voor alle Voor-Indiërs gebruikt. Het woord „Moro” als aanduiding van Mohammedanen vinden wij tegenwoordig nog terug in het Zuiden van de Philippijnen.

Moorse wacht.

In de nadagen van de Compagnie vormden deze „Moren” een soort schutterscorps, en daarvoor werd in 1768 het stenen wachthuis gebouwd op de plaats waar wij nu staan, in de hoek tussen de Stadsbuitengracht en de Ammanusgracht, aan de zuid-zijde van laatstgenoemde. Het staat er nog steeds, doch is zeer vervallen.

Ammanusgracht 12.

Gaan wij nu de Ammanusgracht langs, daarbij de zuidzijde volgende, dan zien wij op nr. 12 een typisch oud-Hollands huis. Het is vóór de oorlog aangekocht door de Stichting Oud-Batavia. Het moet gebouwd zijn ongeveer 1740 en is, voorzover bekend, altijd door Moren bewoond geweest. De gevel heeft een hoge deur in het midden met links en rechts drie hoge, smalle ramen. Achter de voorgevel een zaal over de hele breedte. Dan een brede doorloop naar achteren, met links en rechts een kamer. De doorloop komt uit in een grote achtergalerij, thans afgesloten doch oorspronkelijk open.

Moorse Moskee.

Wandelen wij de Ammanusgracht iets verder af dan vinden wij op de hoek van een straatje een goedbewaarde maar minder juist gerestaureerde Moskee, voor de Moren gebouwd tussen 1744 en 1748. Ook hier is opmerkelijk de Hollandse invloed in de bouw. De zeer mooie „mimbar” (preekstoel) werd door het Bataviaas Genootschap van het Moskeebestuur verkregen, geheel gerestaureerd en in het Museum geplaatst. Die preekstoel is in vorm natuurlijk geheel Mohammedaans, doch het snijwerk is weer typisch Hollands. Misschien is hij wel door de timmerlieden van de Compagnie in het Ambachtskwartier van het kasteel voor de Moren gemaakt.

Chinese tempel.

Nog wat verder staat aan de Ammanusgracht een aardige Chinese tempel, waar vooral de Chinese timmerlieden schijnen te komen. Wij kunnen er rustig inwandelen en rondkijken. Ter onderhouding van de vriendschap leggen wij echter een kleine gave neer binnen het bereik van de oude waker.

Bacharachtsgracht.

Wij slaan nu een van de dwarsstraatjes in naar het Zuiden en komen zo terecht op de reeds genoemde Bacharachtsgracht. De Noordzijde daarvan is een aanéengesloten rij huisjes, ongeveer van hetzelfde type als wij ze op de Spinhuisgracht zagen. Vroeger waren zij door „Moren” bewoond, thans door Arabieren. Aan de waterkant staat een kleine Moskee.

Petak baroe.

De Bacharachtsgracht volgende naar het Oosten komen wij op het punt waar deze naar het Noorden ombuigt om zich te verenigen met de Stadsbuitengracht. Iets verder naar het Noorden vinden wij een brug over het water, die ons verder naar het Oosten brengt in de brede straat „Petak Baroe”. Als wij die naar het Oosten volgen komen wij al spoedig weer aan

een brug. Het water hier is een overblijfsel van de Kali Tjiliwoeng, en wel de bocht van de kali die hier de Zuidervoorstad omvatte. Wij zouden hier rechtsaf kunnen slaan om weer uit te komen op Pantjoran (u weet wel, met de Chinese eethuizen) en Glodok. Als u er tijd voor heeft, een anderen keer, moet u dat buurtje eens gaan kijken, met zijn aardige Chinese huisjes langs Toko tiga. Nu slaan wij dat echter over en wij gaan rechtdoor naar het Oosten, via Asemka, de oude „Voorrij Zuid” die het schootsveld vormde voor de stadsmuur en zo komen wij dan weer uit op het Stationsplein, met rechts de Buiten Nieuwpoortstraat.

EXCURSIE NAAR HET OOSTEN.

Hier begint dan het laatste deel van onze excursie, namelijk het uitstapje naar het oostelijk deel van de stad. Zoals gezegd rijden wij hier in gedachten langs het zuidelijk deel van de Stadsbuitengracht, thans gedempt.

Stadsbuitengracht.

Een goede driehonderd meter ten Oosten van de Buiten Nieuwpoortstraat is een brug over een Noord-Zuid lopend water. Het noordelijk deel hiervan is de Stadsbuitengracht, die dus vroeger hier naar het Westen afboog. Het zuidelijk deel is een verbindingsvaart tussen die stadsbuitengracht en de Tjiliwoeng. Sedert de rivier bij Glodok is gedempt stort zij haar water (gedeeltelijk) door dit verbindingstuk in de Stadsbuitengracht en verder in het Priokkanaal.

De hoek van de Stadsbuitengracht werd hier vroeger beschermd door een bolwerkje, de Punt Gelderland. In de hoek van de stadswal lag het Compagnies Ambachtskwartier.

Oostelijke voorstad.

Als wij de brug overgaan komen wij in de buurt waar vroeger de Oostelijke voorstad lag. Omstreeks 1663, het jaar van de vrede met Portugal, werd hier een groot aantal grachten gegraven. Op de kaart van Van der Parra zijn zij aangegeven. Een dicht-aaneengebouwde stadswijk is het niet geworden. Tussen de huizen lagen overal tuinen.

de Mardijkers.

De wijk was bewoond door lagere Compagniesdienaren en vooral door Mardijkers. Het woord is afgeleid van mardika, dat betekende een vrijgestelde of vrijgelatene, in het algemeen een vrij man in tegenstelling tot een slaaf. De Mardijkers waren mensen van buitenaf die niettegenstaande hun

meestal Portugese en ook wel Hollandse namen geen Europees bloed hadden. Zij waren Christenen en hun voertaal was Portugees. Waren zij van gemengde afkomst dan werden zij niet Mardijkers maar Mixtiezen genoemd. Beide klassen vloeiden langzamerhand in één en kregen de gezamenlijke naam van „Inlandse Christenen” of „Orang Serani”. In het laatste kwartaal van de 18de eeuw zal men de naam Mardijker niet meer aantreffen, tenzij voor vrijgelaten slaven onverschillig van welke nationaliteit, taal of godsdienst.

Deze Mardijkers nu vormden het Hoofdbestanddeel van de Oostelijke voorstad. Die voorstad is vrijwel geheel verdwenen. Alleen dicht bij de brug waar wij juist overgingen, schuins links vóór ons, staan nog enkele vervallen oude huisjes.

Jacatraweg.

Recht vooruit loopt naar het Oosten de Gelderlandse weg, geheten naar het gelijknamige bolwerk op de hoek van de stadswal. Wij gaan echter rechtsaf langs het water, de Jacatraweg op, en hebben goede kans door een eigenaardig luchtje te worden getroffen, afkomstig van de arak-stokerijen aan de overkant. Batavia was van ouds de stad van de arak, tot grote vreugde van de Hollandse zeelieden doch ten nadele van openbare rust en orde.

Portugese kerk.

Links vinden wij dan een eenvoudig bouwwerk, de zogenaamde Portugese- of Buitenkerk. Er was hier vroeger een wachthuisje voor een Mardijker-wacht. In 1669 werd er een kleine begraafplaats aangelegd. Voor de Mardijkers werd hier Vrijdagsavonds gepreekt in een loods, waarbij in 1677 een klokkestoel werd geplaatst. In 1692 werd het bouwplan goedgekeurd voor een stenen kerk, en in 1695 werd de kerk ingewijd door Ds. Theodorus Zas. De kerk kreeg fraaie geschenken, zoals avondmaalszilver en doopbekken enz. De mooie kaarsenkronen werden in 1697 in Bengalen gegoten.

De banken met de jaartallen 1660 en 1664 zijn waarschijnlijk afkomstig uit de Hollandse kerk. De kerk is in den loop der jaren nogal verbouwd en in den oorlog is er een en ander verloren gegaan. Gelukkig is het houtsnijwerk bewaard gebleven, evenals de preekstoel, het orgel en de oude stoelen uit de consistoriekamer.

Het kerkhof werd geleidelijk uitgebreid. Zo werd er in 1738 een deel van de „tuin” van Zwaardcroon bijgetrokken. Deze was Gouverneur-Generaal van 1718—1725 en is op dit kerkhof begraven. Zijn fraaie grafsteen ligt dicht bij de ingang. Overigens was dit kerkhof meer bestemd voor lagere compagnies-dienaren.

P. Erbervelt.

Iets verder dan de Portugese kerk stond aan de Jacatraweg de steen van Pieter Erbervelt, afgebroken in de Japanse tijd. Een bruggetje over de kali voert naar een aardige oude kampong. Als wij de Jacatraweg nog wat verder volgen komen wij bij de spoorwegovergang.

Moskee Manggadoea.

Voorbij de spoorlijn vinden wij links, dus noordelijk, een zijweg, de Gang Manggadoea, waar de overblijfselen staan van een mooie missigit, in half-Hollandsen stijl gebouwd.

SLOTWOORD.

Hiermede hebben wij dan het meest oostelijke — tevens het eindpunt van onze excursie bereikt.

Wel is er van het oude Batavia bedroevend veel verdwenen maar voor wie met enige voorlichting in de stad ronddwaalt zijn sporen van de vroegere toestand nog overal te vinden, is zo groten getale dat hij zich met niet veel moeite een goede voorstelling kan maken van het stadsbeeld in de tijd der Compagnie.

Wij hebben hier onze bezichtiging van de stad steeds als één excursie voorgesteld. Hoezeer wij ook naar korthed hebben gestreefd, hoeveel wij ook hebben overgeslagen, toch zal het bovenstaande zeker te veel zijn voor één dag. Wij willen natuurlijk vóór de grootste middaghitte weer thuis zijn. Beter zal het daarom zijn, de stof te verdelen over drie tochten: de eerste dag tot en met Pasar Ikan, de tweede dag naar het Westen en de derde dag naar het Oosten.

Misschien zijn er onder de excursionisten wel zeer enkelen, die de smaak te pakken krijgen. Zij zullen dan telkens en telkens weer naar „Kota Batawi” trekken per bus, per auto of op de fiets en zij zullen er heerlijke uren kunnen beleven. Vooral als zij in zoverre thuis raken dat zij zich niet aan een gidsje hoeven te houden, maar ronddwalen zoals het valt. Er is zoveel te zien, te fotograferen, te tekenen. Het is zo gezellig, rond te snuffelen in de kleine toko's en wat te eten of te drinken in de warongs en hier en daar eens een praatje te maken met de mensen. Juist zo zal men onder de indruk komen van het vele oude dat niet alleen in de architectuur maar ook in het volksleven nog bewaard is.

INHOUD.

	blz.
Woord vooraf	1
Historische inleiding:	3
Komst der Hollanders	3
Het fort te Jacatra	5
De stad van J. P. Coen	5
Jacques Specx	9
De kaart van 1650	9
Uitbreiding in de 18de eeuw	11
Excursie naar het Noorden:	13
Hotel des Indes	13
Huis Weyerman	13
Weeskamer	14
Kroekoet	14
Landsarchief	14
Speelzaal-Kircher	14
Chinese huizen	14
Toren van Mohr	15
Grote Klenteng	15
Glodok	15
Kota Tahi	15
Waterplaats	16
Zuidelijke voorstad	16
Zuider-voorrij	16
Binnen-hospitaal	17
Stadhuis	17
Hollandse Kerk	18
Graf van Coen	18
Prinsenstraat	19
Amsterdamse Poort	19
Kasteels-voorplein	19
Heilig kanon	19
Dispens	20
Graanpakhuizen	20
Kasteelgracht	20
Kasteelsterrein	20
Fort Jacatra	21
	31

Compagnieswerf	blz.
Waterpoort	21
Havenkanaal	21
Boom	22
Stadsherberg	22
Uitkijk	22
Cuylenburch	22
Pasar Ikan	22
Excursie naar het Westen.	23
Hoenderpasarbrug	23
Toko Merah	23
Middelpunt	24
Utrechtsestraat	24
Roea Malakka	24
Spinhuisgracht	25
Stadsbinnengracht en -buitengracht	25
Ammanusgracht	25
de „Moren”	25
Moorse wacht	25
Ammanusgracht 12	26
Moorse Moskee	26
Chineze tempel	26
Bacharachtsgracht	26
Petak baroe	26
Excursie naar het Oosten:	27
Stadsbuitengracht	27
Oostelijke voorstad	27
de Mardijkers	27
Jacatraweg	28
Portugese Kerk	28
Pieter Erbevvelt	29
Moskee Manggadoea	29
Slotwoord	30

